

Avaskengyel megjelenése és elterjedése alapvető változást hozott a hadviselésben. Használatának eredményeképpen ugyanis pontosabban lehetett célózni az íjjal; nagyobb döfő- vagy csapóerőt tudott kifejteni a lovas. Feltehetően ez tette lehetővé azt is, hogy a páncélozott nehézlovasság harc közben váltogathassa a fegyvereit. A nehézlovas harcmodor a tűzfegyverek megjelenéséig meghatározó maradt az eurázsiai sztyeppeöv, valamint Kína, Európa és a Közel-Kelet hadtörténetében. A türk és avar sztyeppebi birodalmak létrejötte, s az egyre inkább a lovasságra épülő katonáskodó réteg megjelenése a vaskengyel, illetve a lovat és lovast borító páncél nélkül elképzelhetetlen. Európával a vaskengyelt kétség kívül az avarok ismertették meg. Az európai középkori civilizáció alapja pedig az a lovagi harcmodor, amelyhez a kengyel nélkülözhetetlen. De az úgynevezett muszlim rabszolga-katonaság intézményrendszerének létrejöttében és fennmaradásában is a klimatikus viszonyok és a török rabszolgakereskedelem mellett a kengyelnek volt döntő jelentősége.

ZIMONYI ISTVÁN

A vaskengyel elterjedése a Selyemút mentén

Lovas két lóval
(Han Gan festménye a Tang-dinasztia korából)

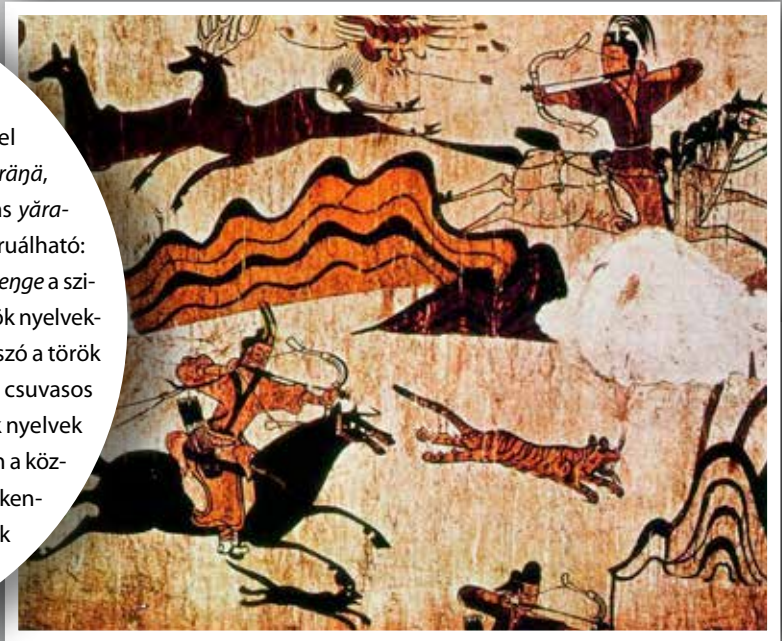

A vaskengyel kialakulását különbözőképpen magyarázzák a kutatók. Az egyik álláspont szerint Belső-Ázsia nomádjai találták fel, akik később megtanították a kínaiakat a lovaglás tudományára. A vaskengyel – e vélekedések szerint – Belső-Ázsiából Kr. u. 200 és 400 között került Kínába. Ezzel szemben van olyan vélemény is, miszerint a vaskengyel valójában egy lovas nomád előzményekre épülő kínai találmány. Jelenlegi tudásunk szerint az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a vaskengyel Kína és a sztyeppei nomádok együttműködésének közös termékeként Észak-Kínában született meg; ott, ahol a Han-dinasztia bukása (Kr. u. 3. század) után sztyeppei eredetű dinasztiák sora alakult meg.

tében ugyancsak egymás mellett él a fakengyel csont- és fémborítású változata a fémkengyellel.

A kengyel az írott források közül először kínai kútfőkben tűnik fel. Wang Luan életrajzában a 399. év kapcsán említik a kengyelt: „A Yan-beli toborzottak között ott volt Donglai előljárója, Wang Luan. Luan 9 láb [kb. 2,7 méter – ez nyilvánvalóan túlzó adat – a szerk.] magas volt, derekán az öv 10 wei [kb. 2 méter] hosszú volt, és páncélban úgy tudott felszállni a lóra, hogy nem a nyeregbe támaszkodva a kengyelen keresztül / kengyel mentén (szállt fel) [mint ahogy szokás volt, hanem ráült].” A szokatlanul magas és erős embernek tehát nem volt szüksége a kengyel segítségére a lóra szállásban. Aztán Zhang Jing'er életrajzában fordul elő az alábbi adat a 477-es évhez köthetően: „Mikor

A vaskengyel kialakulása a nyelvtörténet kutatóit is foglalkoztatta. A török nyelvi adatok alapján a kengyel szó ócsuvas/bolgár-török rekonstrukciója az **irāŋā*, amiből szabályosan magyarázható a mai csuvas *yārna*. A köztörök nyelvekben két prototípus rekonstruálható: **üzengü* oguz, a kipcsak és turki nyelvekben és az **zerŋe* a szibériai török nyelvekben. A csuvas alak a szibériai török nyelvekben levő alakhoz áll közel. Mindenesetre a kengyel szó a török nyelvek közös szókincséhez tartozik, még mielőtt a csuvasos típusú vagy más néven bolgár-török és a köztörök nyelvek elváltak volna egymástól, aminek következtében a köztörök helyén a bolgár-törökben *r* van. Ezért a kengyel feltalálása és elterjedése török nyelvek szétválásának kronológiája szempontjából jelentős.

Mjongdzsong sír főkamrájának falán látható híres vadászjelenet

A vaskengyel előzményei rugalmas anyagból készült hurkok lehettek, melyeket bőrszíjból vagy kötélből készítettek. Később a hurkos foglalatokba már keményebb fabetéteket helyeztek el, a láb stabilabb megtartása érdekében. Ebből alakulhatott ki a teljes egészében fából készített kengyeltípus, amit aztán csont- vagy fémlemezekkel borítottak és erősítettek meg, végül pedig megalkották a teljes egészében fémből készített kengyelt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezek a különböző formák egymás mellett változatlanul továbbéltek. Így fakengyeleket a mongolok még a 11–12. században, sőt ma is használtak/használnak, de vannak fából készített kengyelek a mai tuvaiaknál, baskíroknál, kazakoknál és jakutoknál is. A mai kirgiz kengyelek ese-

Cangwu elesett, (Zhang) Jing'er azt gyanította, hogy (Shen) Youzhi emiatt hadat indít. Titokban érdeklődött (tehát) (Liu) Rangbingtől, aki nem válaszolt semmit, csak küldött egy pár lókengyelt (Zhang) Jing'ernek, aki ezután megtette az előkészületeket.” A kengyel elküldése a katonai akció kezdetét szimbolizálta.

Bizáncban a Maurikiosz császár (uralkodott: 582–602) neve alatt fennmaradt hadászati kézikönyv, amelyet 600 körülre datálnak, a türk-avar nomád haditechnikáról is részletes beszámolót ad. A bizánci lovaskatonával kapcsolatban például megjegyzi: „A nyereghez tartani kell két vaskengyelt.” A kengyel egyértelmű avar eredete a szövegkörnyezetből derül ki. [A görög *σκαλα* 'lépcső; kengyel' szó a latin *scala* átvétele.]

A vaskengyel elterjedése a Selyemút mentén

Az iszlám világban a kiemelkedő tudós al-Dzszáhiz (776–868) jegyezte le a következőket: „A kengyel kapcsán egyetértés van abban, hogy igen régi, de a vaskengyelt az arabok között csak az azrakiták idejétől használták.” Ezt egészíti ki al-Mubarrad (826–898) következő leírása: „Az emberek kengyelei régen fából készültek. A harcos akkor gyakran eltörte kengyelét; eltört, amikor (kardjával) sújtani vagy (lándzsájával) döfni akart és nem volt neki támasztéka. Ezért Muhallab elrendelte, hogy készítsenek kengyeleket vasból. Ő volt az első, aki ezek elkészítését elrendelte.” A történet háttérében al-Muhal-

lab (632–702) arab hadvezér hadjáratai állnak a 690-es években.

A kínai forrásokban tehát van egy 399-re és egy további 477-re datálható adatunk a kengyelről, a bizánci hadtörténeti munkában ugyanakkor csak 600 körül említik a kengyelt, míg a muszlim szerzőink a vaskengyel megjelenését csak a 690-es évekre teszik.

Az írott forrásoknál valamivel korábbiak ugyanakkor a kengyel képi ábrázolásai. A kínai Nanjingból származó, 322 tájára korhatározható lovas ábrázolás esetében a ló mindkét oldalán látható egy-egy kengyel. A keleti

Kínai lószobor kengyellel

Kerámiából készült lovasszobrokon látható kengyelek (Silla királyság, 5-6. század)

Türk Kaganátust 630-ban térdre kényszerítő kínai Taizong császár (uralkodott: 626–649) síremlékén, egy domborművön kengyellel is felszerszámozott harci mén látható. Végül a Tang-kori festő, Han Gan (706–783) lovakat ábrázoló rajzain is látható kengyel a 8. század közepéről.

Koreában az 5. század első feléből származó úgynevezett Mjongdzsong sír (ami Ji'an város mellett található) főkamrájának falán látható egy híres vadászcenát, ahol egy kengyelt is ábrázoltak.

Ez a koreai Kogurjo királyság egyik legszebb falfestménye. Az ugyancsak koreai Silla királyság kerámiából készült figurái közül említést érdemel az úgynevezett Arany Harang sírban talált lovas szobron azonosítható kengyel az 5–6. századból.

A Kínától nyugatra, a Tarim-medencében található Kocso város területén előkerült egyik falképen látható egy páncéllal borított lovas lába és kengyele a 8–9. századból. De a Szogdia, azaz a mai Üzbegisztán területén feltárt Pendzsikent város falfestményein is vannak kengyelábrázolások.

A képeket a 8. század első felére datálják.

Utolsóként egy Palmürától 40 kilométerre levő Omajjád-kori palota ábrázolásait kell megemlíteni. Ennek építését még Hisám kalifa rendelte el 727-ben. A palotában van két padlófreskó is. Ennek egyik középső sávjában egy vadászcenát látható, ahol a lovas kengyele jól kivehető.

Az írott források és a képi ábrázolások mellett a kengyel történetének rekonstruálásában a legfontosabb szerepet természetesen a régészeti leletek játsszák. Kínai régészek 1974-ben Xiaomintun, Anyang közelében egy

nomád eredetű népcsoportnak a xienbeieknek a sírjait tárták fel, amiket a 4. század elejére, esetleg közepére datáltak. Az egyik halott feje egy nyergen nyugodott és mellette ott volt egy aranyozott bronz kengyel is. Egy másik feltárás során Huhehot közelében egy pár kengyelt találtak ugyancsak a 4. századból. Az Északi Yan-dinasztia egyik családtagjának, Feng Sufunak (†415) a sírjában eperfából készült kengyelt találtak, amelyet aranyozott bronzlemezekkel vontak be. A koreai Kogurjóban feltárt 4–5. századi kengyelek általában ovális alakúak. A Wanbaotingban talált két kengyelpár is fa alapú volt bronzborítással.

A régészeti leletek alapján tehát Észak-Kínában és Koreában szinte egy időben jelent meg a fémmel borított kengyel, majd a vaskengyel a 4–5. században.

Észak-Kínát és Korea egy részét ekkoriban különböző nomád dinasztiák uralták, a feltehetőleg mongol nyelvű Xienbei és Tuoba elit alkotta ekkoriban a nehézlovasságot, de a kínai elit fokozatosan átvette ezt a szerepet így lassan a hatalom is a kínaiak kezébe került, s majd ők egyesítették újra Kínát.

A Türk Kaganátusnak döntő jelentősége volt a kengyel elterjesztésében az eurázsiai sztyeppén. A türk kori sírokban jelentős számú kengyel került elő az orosz Altájban, valamint Tuva, a Középső-Jenyiszej, illetve az alsó Ob folyó tájékán. De kerültek elő kengyelek a Tien-san hegy-ségből, Közép- és Kelet-Kazahsztán területéről, avagy Szamarkand [ma Üzbegisztán – a szerk.] környékéről is. A birodalom hatalmas kiterjedése ellenére az előkerült kengyelek típusa egységesnek mondható. Alapvetően

Kínai lószobor kengyellel

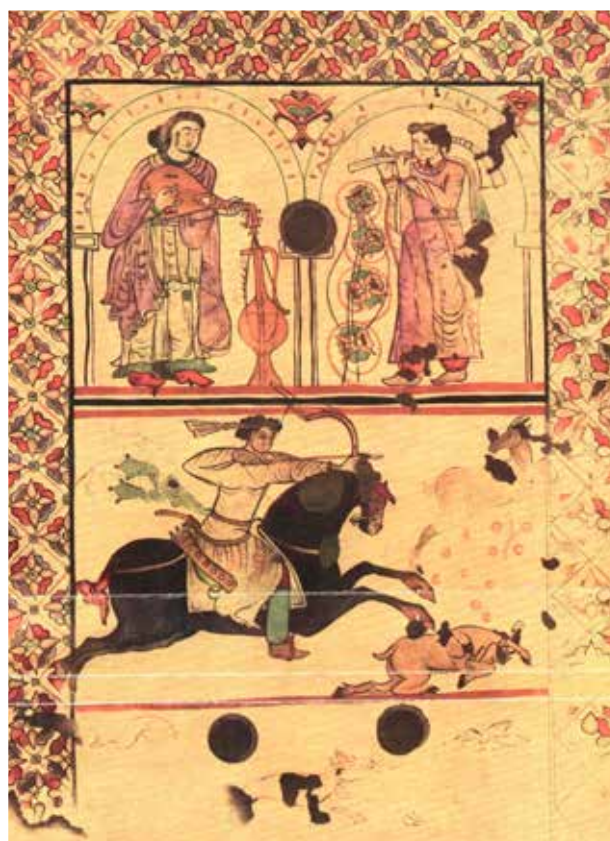
Pendzsikenti falfestményen látható kengyelábrázolás

két csoportjuk különíthető el: az egyik egy nyolcast formázó kengyel, melynek fülrészét hurokformájú fűzőlyukkal látták el, valamint egy másik, kerek vagy ovális formájú típus, téglalap alakú fűzőlyukkal. A két típus között nincs igazából kronológiai különbség.

Az avarok Belső-Ázsiából 568-ban hozták be a kengyelt a Kárpát-medencébe. A kora avar korban a kengyelek általában hosszúfülűek, kerek formájúak és bordás talpúak, s szinte minden esetben kitűnő minőségű vasból készültek. Kisebbszámban előfordulnak úgynevezett hurkos fülű kengyelek is. A korai avar (568 – kb. 630) sírokban általában a kengyel mellett lándzsa/kopja is található, ami nyilvánvalóan a nehézlovas harcmodorra utal. A Kárpát-medence kora avar kori lovasfelszerelése az egykorú Altáj-vidék, Dél-Szibéria és Mongólia régészeti anyagaival mutat közeli párhuzamot. A késő avar korban a kengyelek formája megváltozott, talpalójuk többnyire egyenessé vált és jóval silányabb alapanyagból készültek.

A régészeti adatok azt mutatják, hogy a vaskengyel az eurázsiai sztyeppén és a Kárpát-medencében a 6. század második felétől, a 7. század elejétől kezdett elterjedni, ez nyilvánvalóan összefüggött a Türk és Avar Kaganátusok létrejöttével. Úgy tűnik azonban, hogy Kelet-Európában

Qasr al-Hairi padlófreskójának vadászjelenete

szélesebb körben csak a Kazár Kaganátus révén terjedt el a tárgy használata.

Összefoglalásképpen: biztosnak tűnik, hogy a vaskengyel közös nomád–kínai találmány lehetett. Ehhez a megfelelő hátteret az Észak-Kína területén létrejövő Xienbei, illetve Touba államok biztosították, vagy esetleg a koreai Kogurjo. A vaskengyel keleti irányba előbb Korea déli felébe, majd Japánba is eljutott. Nyugat felé a hatalmas méretű Türk Kaganátus, illetve a türkök elől nyugatra menekülő avarok terjesztették el a Volgáig, illetve a Kárpát-medencéig. Használata elsősorban a Tang-dinasztia (618–907) hódításainak hatására terjedhetett a klasztrikus Selyemúton. Perzsia a türkök révén az iszlám hódítás előtt röviddel ismerkedhetett csak meg a vasken-

gyellel, de később az iszlám világban is a türkökkel való találkozás, majd később a 9. században a török testőrség és rabszolga-katonaság elterjedése révén válha-

tott általánossá. Bizánc, valamint Európa pedig az avarok révén ismerkedett meg a vaskengyellel. A közös kínai–nomád találmány kengyel és a többi lovasfelszerelés következtében a tűzfegyverek megjelenéséig a lovas harcmodor volt a legkorszerűbb nem csupán Kínában, de az iszlám világban, Bizáncban és Európában egyaránt.

A kazárok az első Türk Kaganátus bukását követően hozták létre birodalmukat a kelet-európai sztyepén a 7. század közepén, így mint a Nyugati Türk Birodalom utódállama nyilván a türk hagyományok folytatójává vált. A kazárokkal összefüggésbe hozott úgynevezett szaltovói kultúra sírjaiban ugyancsak gyakori lelet a vaskengyel. Ezek boltíves formájúak, a talpaló egyenes vagy enyhén homorú. A kengyelek füle alapján hosszú téglalap alakú, illetve lekerekített füleket különíthetünk el. A talpaló szélessége lehet keskeny, közepes és széles. De előfordul a hurkos fülű, ívelt talpalójú kengyel is.

Taizong császár síremlékén kengyellel felszerszámozott harci mén

